

KULTURMILJÖUTREDNING, DEL 1

KULTURMILJÖANALYS OCH BYGGNAD SINVENTERING, FÖP BRÅLANDA

Slutleverans till FÖP Samrådshandling, 2022-12-16

Medverkande

**Vänersborgs
kommun**

Beställare

Vänersborgs kommun

Planhandläggare Freddie Carlson

Konsult

AU Kulturmiljö AB

Bebyggelseantikvarie Adam Augustsson (författare, uppdragsansvarig)

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	4
INLEDNING	5
Bakgrund och syfte.....	5
Metoder.....	6
KULTURMILJÖANALYS	8
Läsanvisning	8
Det förhistoriska landskapet	10
Östebyn - centralort i äldre tider.....	12
Brålanda - sockencentrum	13
Slättbygden	14
Stationssamhällets framväxt.....	20
Municipalsamhället.....	26
Egen kommun och storkommun	30
TIDIGARE UTPEKANDEN OCH SKYDD.....	34
STÄLLNINGSTAGANDEN I DENNA UTREDNING ...	37
Värdefulla kulturmiljöområden och byggnader.....	37
KÄLLFÖRTECKNING.....	64

SAMMANFATTNING

Kulturmiljöanalys

Ett antal kulturhistoriska teman har identifierats och beskrivits. Värdebärande karaktärsdrag för respektive tema har beskrivits och utgör därmed underlag till kommande konsekvensbedömning av FÖP.

Temana är följande:

- Det förhistoriska landskapet
- Östebyn – centralort i äldre tider
- Brålanda – sockencentrum
- Slättlandskapets gårdar och byar
- Torp, boställen och småbruk
- Det äldre stationssamhället
- Det yngre stationssamhället
- Municipalsamhället
- Egen kommun och storkommun

Kulturhistorisk byggnadsinventering

I arbetet med kulturmiljöinventering har även en omfattande kulturhistorisk byggnadsinventering utförts där 114 byggnader inom FÖP-områdets avgränsning har klassificerats enligt två klasser;

- klass 1 - särskilt värdefull enligt plan- och bygglagen kap. 8 § 13.
- klass 2 - särskilt varsamhetskrav enligt plan- och bygglagen kap. 8 § 17.

44 byggnader har bedömts som särskilt värdefulla. Dessa redovisas byggnad för byggnad i denna rapport med en kortfattad beskrivning av varje byggnads värdebärande uttryck.

För att möta kraven på ett modernt planeringsunderlag har alla 114 byggnader registrerats i en geodatabas med objektens position samt värdebärande karaktärsdrag. I geodatabasens attributtabell finns även en bedömning av byggnadernas byggnadsdelar; om de är värdebärande för värdet eller inte. Detta har markerats i attributtabellen med plus (+) eller minus (-). Därigenom blir inte bara arbetet ett underlag för denna FÖP och kommande detaljplaner utan även för bygglovhanteringen.

INLEDNING

Bakgrund och syfte

Vänersborgs kommun har efterfrågat en kulturmiljöutredning till Fördjupad översiktsplan för Brålanda. FÖP Samrådshandling är framtagen och detta uppdragets bedömda omfattning och moment är baserat på FÖPens syfte och innehåll.

FÖPen har följande syften:

- Utveckla befintliga och nya stationssamhällen.
- Väga samman och redovisa tidigare framtagna planer och program
- Konkretisera översiktsplanens strategier och utvecklingsprinciper. Hur de påverkar mark- och vattenanvändningen.
- Identifiera frågor av betydelse för utvecklingen av planområdet. Strategiska val för bebyggelse och infrastruktur.

Mot bakgrund av syftet består kulturmiljöutredningen av 2 delar; en kulturmiljöanalys och en konsekvensbedömning.

Kulturmiljöutredning del 1

- Kulturmiljöanalys med byggnadsinventering (denna rapport)

- Avgränsning av FÖP-områdets präglade kulturhistoriska sammanhang. Ett antal kulturhistoriska teman beskrivs som varit särskilt betydelsefulla i landskapets och tätortens utveckling.
- För varje tema ges en kort historik samt beskrivning av värdebärande karaktärsdrag för temat.
- Genom historiska kartöverlägg och platsbesök har områden som bär på fysiska uttryck för temana avgränsats på kartor.

Kulturmiljöutredning del 2

- Konsekvensbedömning och rekommendationer

- Ett kulturvårdande perspektiv i planarbetet för Brålandas utveckling är att värna och utveckla teman/berättelser från steg 1.
- Planerad utveckling och bedömda konsekvenser ligger därför till grund för förslag till rekommendationer med syfte att värna värdena inom ramen för FÖPens syften.

Metoder

Identifiering av värden

Rapportens metoder grundar sig på en inventering av kulturmiljövärden inom FÖP-området. Dels har historiska kartöverlägg utförts för att kunna utröna tätortens samt den omgivande landsbygdens bebyggelse- och landskapshistoriska förändringar över tid.

Dels har en byggnadsinventering utförts som lett till ett antal utpekade särskilt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer enligt PBL kap. 8 § 13 samt ett antal byggnader och bebyggelsemiljöer som kräver särskild varsamhet enligt PBL kap. 8 § 17. Ställningstagandena i inventeringarna grundas på platsbesök och kulturhistorisk värdering med koppling till de värdebärande kulturhistoriska teman som har identifierats i arbetet.

Grundläggande i arbetet med byggnadsinventeringen har boken om Stationssamhället Brålanda varit, utgiven år 2010 av Brålanda Sundals-Ryrs hembygdsförening. Boken ger uppgifter om byggnadernas uppförandeår, ombyggnationer och andra förändringar samt tidigare användning. Boken använder även populärnamn vilka ofta är grundade på tidigare eller nuvarande ägare. Dessa namn har i många fall använts i denna rapport.

Konsekvensbedömning och rekommendationer*

Med utgångspunkt i hur värdena kan antas påverkas görs en konsekvensbedömning. Konsekvensbedömningen delas in i ett antal områden (kallade konsekvensområden, KO). Områdena är baserade på den planerade utvecklingen i FÖP.

För varje konsekvensområde beskrivs följande:

- Hur värdena påverkas (vad tillkommer o.s.v.),
- Effekter (vad som händer med värdet, exempelvis försvinner, förvanskas, förstärks, fragmenteras). Effekter värderas i inga, små, måttliga och stora negativa/positiva.
- Konsekvenser. Sammanvägning av effekter. Värderas i inga, små, måttliga, stora och mycket stora negativa/positiva konsekvenser.

Rekommendationer

Inom varje konsekvensområde ges förslag till rekommendationer för att mildra och minimera negativa konsekvenser kombinerat med åtgärder för att stärka kulturmiljövärden. Rekommendationerna är författade med utgångspunkt i hur hög grad de värdebärande karaktärsdragen för temana kan tänkas påverkas av planerade åtgärder.

*Konsekvensbedömning och rekommendationer beskrivs inte i denna rapport, utan i del 2.

Värdefull bebyggelse enligt plan- och bygglagen

13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

17 § Ändring av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

Kulturhistorisk värdering enligt RAÄ:s plattform

Möjlighet till kunskap och förståelse

Detta kriterium är en bedömning varför, på vilket sätt och i vilken grad miljön ger möjlighet att utvinna och kommunicera kunskaper om det kulturhistoriska sammanhanget (förmedlat i historiken tidigare).

Kulturhistorisk helhet

I denna aspekt av värderingen analyseras företeelsens "fullständighet" med avseende på kvarvarande beståndsdelar från miljöns historiska utveckling. Om miljön har en lång historisk utveckling ska de fysiska spåren främst betraktas ur en processkontext (som en kontinuerlig utveckling). De miljöer och byggnader som är tillkomna under en kortare period betraktas däremot i första hand ur en tidskontext där miljöns präglade tidsperiod/-er analyseras.

Kulturhistorisk relevans

Kulturmiljöns betydelse ur ett lokalt, regionalt och nationellt perspektiv. Miljön jämförs med snarlika miljöer på andra ställen.

Källa: Riksantikvarieämbetet, Plattform för kulturhistorisk värdering och urval.

Bedömning av påverkan

Enligt miljöbalken kap. 3 § 6 ska kulturmiljöer av allmänt intresse så långt möjligt skyddas mot "påtaglig skada".

Landskapets läsbarhet – d.v.s. möjligheterna att förstå och uppleva ett områdes kulturhistoriska sammanhang, såsom det kommer till uttryck i landskapet – är central i analysen av en förändrings påverkan på kulturmiljön. (RAÄ, 2014).

Det är åtgärdens konsekvenser för denna läsbarhet som ska lyftas fram i skadeanalysen. Avgörande för bedömningen är:

- I hur hög grad platsen fortsatt kommer att karaktäriseras av eller kunna återspegla det kulturhistoriska sammanhang som ligger till grund för utpekandet.
- Åtgärdens påverkan på både miljö som helhet och på de enskilda objekt som är av betydelse för miljöns läsbarhet ska bedömas.

Riksantikvarieämbetet anger i Handbok för riksintressen en generell rekommendation för bedömning av påtaglig skada som kan sägas gälla för all kulturmiljö, inte bara riksintressen: "Moderna inslag som kan utgöra uttryck för, och kan läsas ihop med, den/de verksamheter eller aktiviteter som präglat platsen innebär t.ex. inte samma risk för påtaglig skada som inslag utan historisk förankring på platsen."

KULTURMILJÖANALYS

Läsanvisning

Kulturmiljöutredningen är uppbyggd utifrån en avgränsning av ett antal kulturhistoriska teman som präglat landskapets utveckling inom FÖP-området.

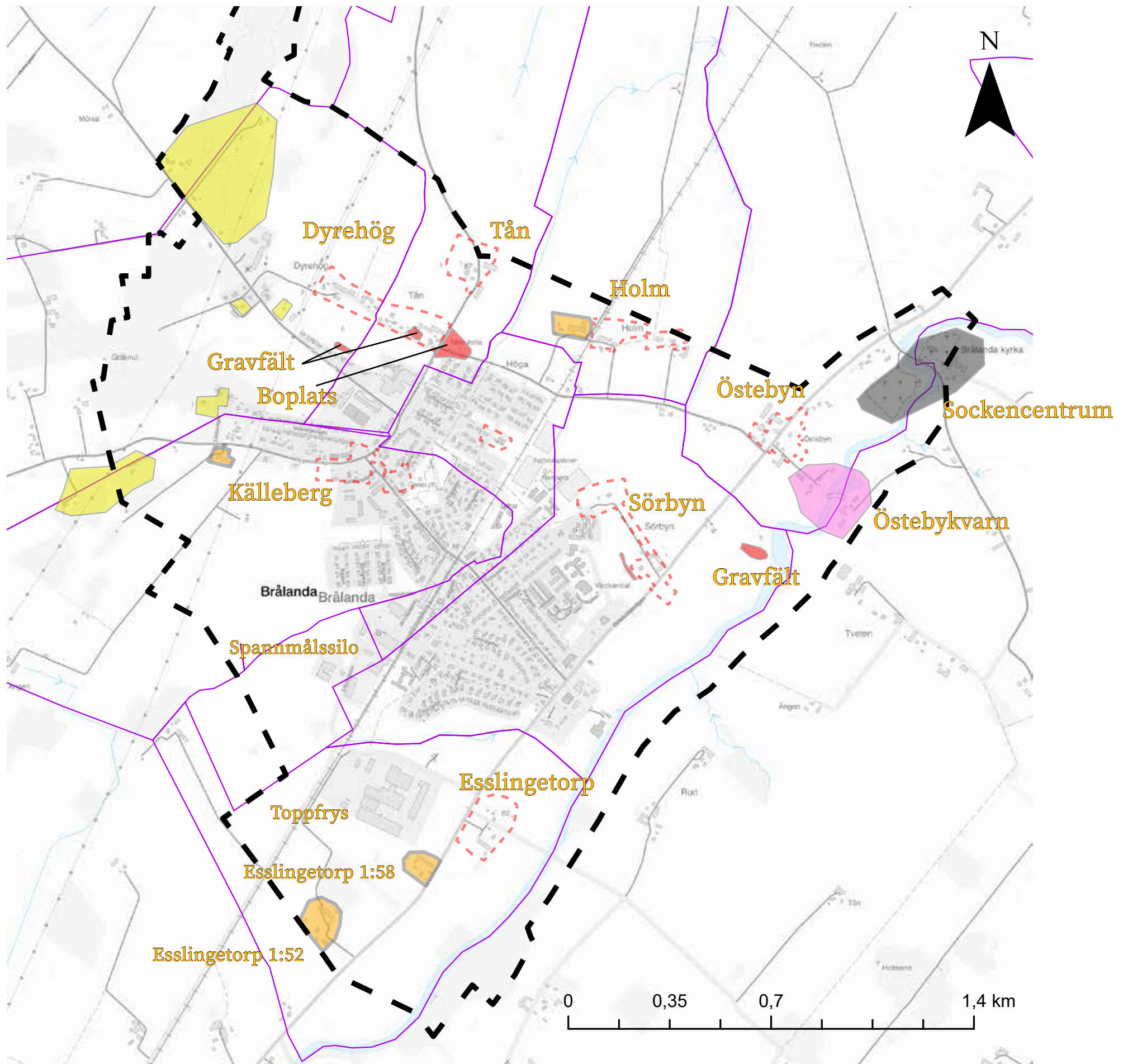
Temana är följande:

- Det förhistoriska landskapet
- Östebyn – centralort i äldre tider
- Brålanda – sockencentrum
- Slättbygden
- Torp, boställen och småbruk
- Det äldre stationssamhället
- Det yngre stationssamhället
- Municipalsamhället
- Egen kommun och storkommun

För varje tema består analysen av två delar:

- en kort historisk bakgrund för temats betydelse i landskapet.
- specificering hur temat kommer till fysiskt uttryck i form av värdebärande karaktärsdrag.

Dessa värdebärare är FÖP-områdets mest värdefulla i respektive tema. Det finns ytterligare värden knutna till temana. Dessa hanteras om de berörs i Kulturmiljöutredning del 2 - Konsekvensbedömning och rekommendationer.

Förhistoriskt och agrart landskap

■ Fornlämningsområden från förhistorisk tid

⋯ Äldre bykärna/gårdsbebyggelse

■ Kyrkby

■ Kvarnmiljö

■ Boställen, torp, småställen sekelskiftet

■ Utskiftad gård / sentida gård

■ Bygränser 1800-talet

■ - - Avgränsning FÖP

Kartbild som visar kända/bevarade strukturer i landskapet från förhistorisk tid samt från de agrara sammanhangen. Platser med högre kulturmiljövärden är markerade med orienteringsnamn och redovisas på följande sidor.

Det förhistoriska landskapet

Enligt Sveriges Nationalatlas är landskapsområdet beläget inom det subkambriska peneplanet som omger Vänern. Detta utgörs av en slät urbergsyta som här har format ett slättlandskap, den s.k. Dalboslätten. Brålanda tätort är belägen i den västra kanten av detta peneplan (cirka en mil väster om Vänern). Angränsande mot väster vidtar det höjda och sönderbrutna subkambriska peneplanet – ett landskapsområde som är beläget över högsta kustlinjen och kännetecknas av en mer småbruten, kuperad terräng rikligt bevuxen med skog.

För 12000 år sedan, vid inlandsisens tillbakagång, låg hela FÖP-området under vatten som en del av Västerhavet/Yoldiahavet som då sträckte sig rakt igenom nuvarande Sverige till nuvarande Östersjön.

Efter den senaste istiden för cirka 10 000 år sedan steg landskapsområdet genom landhöjningen upp över havsnivån. Landhöjningen gjorde att Vänern skars av från havet och att allt större delar av landskapsområdet blev frilagt.

Läget under högsta kustlinjen och den släta urbergsytan har medfört ett utpräglat slättlandskap där jordarterna till största delen består av glaciala finleror. Under isens tillbakagång har dock iskanten varit statisk i perioder vilket inneburit att partier av moränryggar i nordvästlig-sydöstlig riktning uppträder i landskapet, särskilt tydligt är detta i Brålanda tätort.

Byarna Dyrehög, Tån, Holm och Östebyn – och Tånvägen som binder dem samman – är belägna på/i anslutning till sådana höjdryggar, liksom Källeberg. Moränjordarna var inte lika tunga som lerorna runtomkring och bättre lämpade för jordbruksmetoderna och redskapen under förhistorisk tid. Troligen anlades därför de första åkrarna i dessa lägen och gårdsbebyggelsen växte fram i anslutning. Även vägsträckningar koncentrerades till dessa väldränerade moränryggar. Det är oklart när i tid detta skedde. Det saknas arkeologiska fynd i närområdet från stenålder. Dominant är perioden förromersk och romersk järnålder, ca år 400 f.Kr. till ca år 400 e.Kr. Vid arkeologisk undersökning av en boplats i Källeberg kol14-daterades dock en härd till 5320-5070 f.Kr. (mesolitikum). Ytterligare arkeologiska insatser kan fördjupa kunskapen om förhistorisk tid i området.

”Tåns kulle” vid byn Tån utgörs av en numera borttagen hög daterad genom fynd av gropkeramik till romersk järnålder (L1966:2964) och lämningar av en boplats (L1960:8928). Nära högen finns ytterligare en grav i form av ett gravfält (L1966:2966) Jordbruket har alltså åtminstone kontinuitet i området sedan dess. Kanske ända till bronsålder, vilket indikeras av några hällristningar, flera gravfält samt lämningar av boplatser i anslutning till de nuvarande gårdslägena.

Ett gravfält från järnålder bildar en tydligt markerad kulle vid Frändeforsån. Det välexponerade gravfältet ligger inte i anslutning till någon gård utan anknyter genom sitt läge till vattendraget och möjligen även till nuvarande Göteborgsvägen, vars befintliga raka

Gravfält vid Frändeforsån, L1966:2854.

Gravfält i kanten av byn Dyrehög bildar en kulle bland träden vid Tånvägen, L1966:2966.

sträckning genom landskapet återfinns i 16- och 1700-talens kartor. Gravfältet skulle därmed kunna indikera vattendragets och vägens betydelse som kommunikationsleder under förhistorisk tid.

Värdebärande karaktärsdrag

- Moränryggar i väst-östlig riktning som utgångspunkt för jordbrukslandskapets äldsta vägnät och bebyggelse: Tånvägen.
- I anslutning till gamla by- och gårdslägen lämningar av förhistoriska boplatser,

hällristningar och gravfält som visar på bebyggelsens och vägnas långa kontinuitet längs moränryggarna.

- Gravfält är belägna nära de gamla kommunikationsvägarna och ofta välexponerade. Ett gravfält är beläget vid ett lugnare parti av Frändeforsån där det bildar en kulle väl synlig från omgivningarna. Vid det gamla vägkorset Färgelandavägen-Tånvägen ligger ett gravfält; "Tåns kulle". I anslutning även lämningar av en boplatser.

Tånvägen till vänster löper i en mycket gammal sträckning. I bakgrunden en utskiftad gård från Tåns byplats. Den svaga upphöjningen framför gården är Tåns kulle (L1960:8928), en boplatser, ca 100x100 m bestående av 29 stolphål, 11 stolphål/gropar, 8 gropar, 8 härdar, 1 lager, 1 pinnhål och 6 osäkra lämningar.

Östebyn - centralort i äldre tider

Genom FÖP-områdets slättlandskap slingrar sig Frändeforsån. På en kulle vid ån, några hundra meter nordost om tätorten, ligger det historiska centralt Östebyn. Här låg häradets tingställe liksom gästgiveri fram till slutet av 1800-talet då stationssamhället tog över dessa funktioner.

Öster om byn har sedan åtminstone 1700-talets början legat en kvarnplats, Östebykvarn. Även på motsatt sida Frändeforsån har det funnits en bykvarn av samma höga ålder, Backa kvarn.

Värdebärande karaktärsdrag

- Östebyns samlade bybildning med bakgrund i medeltid. Samlad bebyggelsestruktur i korsningen av Göteborgsvägen och Tånvägen delvis bevarad även efter skiftena.
- Några bostadshus har fortfarande en karaktär av 1800-talets andra hälft; uppförda i dubbel bredd i två våningar vettande mot Göteborgsvägen. Ekonomibygnaderna är något avskilda från manhusen, uppförda i anslutning till åkermarkerna.
- Det samlade, enhetliga bebyggelsemönstret i korsningen av Tånvägen/Göteborgsvägen kan härledas i 1700-talets kartor och avspeglar tillsammans med den tillhörande kvarnplatsen en lång kontinuitet som historiskt centrum.

Östebyns samlade agrara bebyggelse i korsningen av Tånvägens och Göteborgsvägens landsvägssträckningar visar på betydelse som historisk centralort.

Östebyn sett från odlingslandskapet i öster.

Brålanda - sockencentrum

Östebyn och Brålanda sockencentrum kompletterar varandra genom närheten och läget vid ån, samt genom sina skilda centrumfunktioner (tingsplats och sockencentrum).

Sockencentrat ligger lite norrut, på andra sidan ån. Läget i mitten av socknen visar på rollen som religiöst centrum. Namnet Brålanda omnämns i en köpehandling från 1382 och tros syfta på stamhemmanets läge vid en bro över Frändeforsån. Vid kyrkan ligger det en gård som kan vara det stamhemmanet.

Läget för kyrkan är medeltida men dagens kyrkobyggnad är uppförd på 1580-talet i samma utseende

som en äldre nedbrunnen byggnad. På 1600- och 1700-talet har större utbyggnader skett för att rymma byarnas snabbt ökande antal invånare.

Värdebärande karaktärsdrag

- Kyrkans läge på en kulle i ett lugnare parti av Frändeforsån
- Kyrka, klockstapel, begravningsplats och kyrktomt som bildar ett sockencentrum med representativ karaktär, väl synligt från omgivningarna åt olika håll.
- En gård belägen vid kyrkan, troligen stamhemmanet.

Sockencentrumet är beläget på en höjd vid Frändeforsån.

På andra sidan ån har kyrkans område utvidgats med ytterligare en kyrkogård under 1900-talet.

Slättbygden

Medeltid-1600-tal

Under medeltiden har byar varit ovanliga i Brålanda socken. Bebyggelsen var mer utspridd i ensamgårdar. På 1500-talet började hemmanen delas på fler ägare och små byar växte fram på vissa platser. (Älvsborgs länsmuseum, 1998) Exempel på dessa byar är Dyrehög, Holm, Östebyn, Sörbyn och Källeberg.

1700-1850

Det historiska kartmaterialet visar att landskapet redan under 1700-talet hade utvecklats till en utpräglad fullåkersbygd. Många av våtmarkerna i området dikades ut under denna tid. Ängsmarker fanns primärt kvar längs Frändeforsån och andra våtmarker. Samtidigt innebar befolkningsökningar att hemmansklyvningen tilltog. Bebyggelsen i byarna blev allt tätare och åkertegarnas indelning allt mer invecklad och försvårade för brukandet.

Åkerns ökning i fullåkersbygden innebar minskad mängd ängsmarker och brist på vinterfoder vilket i många fall tvingade fram mindre boskapsstammar. Detta gav i sin tur mindre mängd gödsel att föra tillbaka till åkern, vilket påverkade åkerns avkastning.

Skiftena

Något mer drastiskt behövde göras för att bryta utvecklingen. Skiftesreformerna var ett steg – där varje bonde fick sina marker samlade i färre och större skiften. Detta innebar att gårdsbebyggelse behövde flytta ut till de nya markerna och att bykärnorna splittrades. Detta skedde i byar som Tån, Källeberg, Holm m.fl. som nu fick en utgrupperad struktur av mer ensamliggande gårdar.

I samband med laga skifte infördes cirkulationsjordbruk, som innebar att olika grödor systematiskt väx-lades mellan ett antal markskiften. Detta växelbruk spred sig snabbt under andra halvan av 1800-talet.

Djurfodret började odlas på åkern och bönderna blev mindre beroende av naturängarna för vinterfodret. Avkastningen på åkermarkerna ökade markant och en del av markerna närmast gårdsbebyggelsen kunde nu användas för bete. Samtidigt kunde återigen boskapsstammarna utökas för att försörja de växande tätorternas ökade efterfrågan på kött och mejerier.

Lukrativ period

1800-talets mitt var en lukrativ period för gårdarna på Dalboslätten. Havre dominerade spannmålsproduktionen och exporterades till stor del till England vars industrialisering innebar stor efterfrågan på denna vara. Järnvägens färdigställande till Brålanda 1879 förenklade dessutom böndernas försäljning till marknaden.

Flera gårdar i området avspeglar genom sin påkostade utformning och storlek de växande tillgångarna och förbättrade förutsättningarna under 1800-talets andra hälft och 1900-talets början. De flesta bostadshusen och ladugårdarna i området är uppförda under tiden 1880-1940.

1900-talet

Den omfattande spannmålsproduktionen fortsätter in på 1900-talet kring Brålanda tätort. Fullåkersbygden var närmast totalt kring år 1900 i landskapsområdet.

Enligt uppgift utgjordes 80 % av Brålanda sockens marker kring år 1900 av åker. För lagerhållning av spannmål innan vidare frakt fanns flera spannmålsmagasin belägna vid stationen (varav Lundahls magasin finns kvar idag). Magasinen avspeglar stationsortens stora betydelse som centralort för lantbruket i regionen.

Mekaniseringen och omställningen av produktionen hade påverkat landskapet påtagligt. Odlingshinder hade avlägsnats för att lättare och snabbare kunna så eller tröska. Den intensifierade produktionen på åkern hade gjort att de före detta ängsmarkerna och betesmarkerna odlats upp eller vuxit igen. Genom att skördetröskor blivit alltmer vanliga på gårdarna ökade torknings- och lagringsbehovet. De stora siloanläggningarna uppfördes i många tätorter i de västgötska slättbygderna (Widmark), där Lantmännens silo i Brålanda uppförd 1967 är ett tydligt exempel.

Parallellt med lantbrukets strukturomvandling har vägnätet byggts ut och förändrat landskapet - Göteborgsvägen har breddats flera gånger i befintlig sträckning. Industrier och verksamheter knutna till tätorten har flyttat ut utanför tätorten där de kunnat expandera sina verksamheter som Toppfrys och Dahlbergs slakteri. Verksamheter knutna till E45 har också etablerats, Rasta m.fl., vilka tar upp allt större ytor under 1900-talets andra hälft.

Vissa av gårdarna närmast tätorten har kvar ett lantbruk medan andra har övergått till bostadshus.

Värdebärande karaktärsdrag

Byar

Äldre gårdslägen som växte fram till byar under 1500-talet: Dyrehög, Holm, Östebyn, Sörbyn, Källeberg.

Präglade av gles bebyggelsestruktur:

- Dyrehög: Gles bebyggelsestruktur där gårdarna ligger i ett ”pärlband” vid en väg.
- Holm: Liksom Tån byplats belägen en bit norr om vägen. Två gårdar finns kvar i de ursprungliga lägena medan en är utflyttad mot väster. Den västra av de bevarade gårdslägena präglas av höga bokar kring mangården. Gården längst mot öster har en bevarad enkelstuga. Den utflyttade gården har en manbyggnad med sexdelad plan. Större ekar kantar gårdsplanen.
- Källeberg är beläget i västra utkanterna av tätorten. Den gamla samlade bybildningen är borta pga tätortens utbyggnad under efterkrigstiden. En gårdsmiljö finns kvar i de västra delarna. Formationen präglas av tiden kring laga skifte, 1800-talets andra hälft, med ett bostadshus och två flygelbyggnader. Vad gäller material och karaktär har byggnaderna genomgått stora förändringar som påverkat karaktären.
- Sörbyns utgörs idag endast av två gårdar; den ena med en mangårdsbyggnad belägen närmare tätorten och den andra med mangårdsbyggnad och ladugård precis vid Göteborgsvägen.
- Östebyn var ett kronoskattehemman på 1700-talet bestående av 7 gårdar samlade

i en tät klungby. Bebyggelsestrukturen i Östebyn har än idag en ålderdomligt samlad karaktär med uppradade bostadshus och ladugårdsbyggnader i samma riktning längs Göteborgsvägen, vid korsningen av Tånvägen. En väg löper från byn till Frändeforsån där en kvarnplats är belägen, Österbykvarn. Hit kom bönderna i byarna för att mala sitt mjöl.

- Esslingetorp: Den gamla byplatsen markeras idag av två kvarvarande äldre bostadshus. De är ombyggda sent 1800-tal/tidigt 1900-tal till arbetarbostäder till gården som blev i det ursprungliga läget. Gården som blev kvar ligger på södra sidan av byplatsen med mangårdsbyggnad som är från sekelskiftet

1900 (ombyggd i senare tid) i fonden av en ekallé som är den gamla gårdsuppfarten. I vinkel ett välbevarat äldre bostadshus från 1800-talets mitt som flyttades hit när den nya mangårdsbyggnaden uppfördes. I riktning mot åkermarken även en stor ladugård från 1900-talets början.

- Byn Dyrehög består av ett antal gårdar belägna i ett pärlband längs den gamla vägen som löper på en svagt markerad moränrygg. Mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader är tydligt åtskilda, de senare ofta samlade i vinkel.

Esslingetorps ursprungliga byplats markeras av flera äldre byggnader med relativt väl bibehållen karaktär. Till höger gårdsmiljön på Esslingetorp 1:2.

Byn Dyrehög med samlad gårdsbebyggelse kvar i det gamla byläget.

En av de glest belägna gårdarna i byn Holm (Holm 2:1 och 2:2).

Gårdsmiljöer

- Gårdsbebyggelse av västsvensk typ, med en oregelbunden bebyggelseplacering och manbyggnad tydligt åtskild från ekonomibyggnader genom exempelvis en häck, buskar, staket eller väg.
- Gårdar som avspeglar ökade tillgångar kring 1800-talets mitt/ 1900-talets början; Tån, Östebyn, Esslingetorp m.fl. Dominerande är det västsvenska dubbelhuset, ofta dekorerat med farstukvist eller veranda typiska för sekelskiftet 1900. Kring gårdsplanen höga lövträd.
- På Tåns gamla byplats idag en större gård med välbevarad formation och material: mangårdsbyggnad och ekonomilänga från sekelskiftet samt äldre flygelbyggnader präglade av 1800-talet.
- Östebyn: tät bystruktur med bostadshus från 1800-talets mitt berättar om byns roll som handelscentrum under de lukrativa åren under 1800-talet.
- Esslingetorp 1:58: Äldre bostadshus med källare samt en vagnsbod från 1800-talets mitt. Nyare mangårdsbyggnad 1900-1910. Övriga ekonomibyggnader från 1900-talets början.

Esslingetorp 1:58.

Kvarvarande gård på Tåns byplats, Tån 1:2.

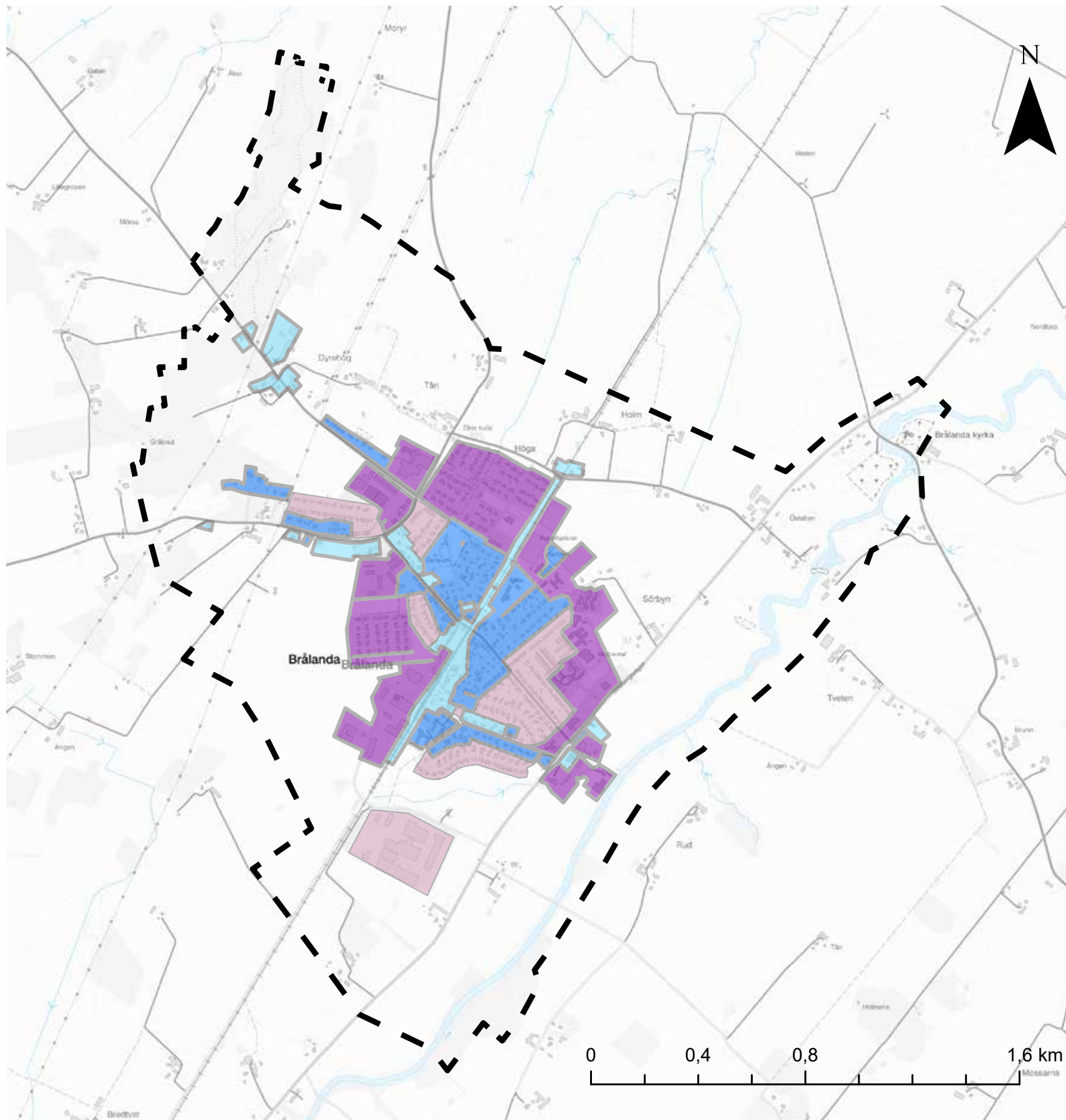
Utflyttad gård från Holms byplats, Holm 2:3.

Torp, boställen och småbruk

- Hemmansklyvningen släpptes fri i mitten av 1800-talet. Detta innebar tillsammans med stora befolkningsökningar att flera torp och småbruk tillkom bredvid de äldre gårdarna eller i utkanterna av gårdarnas marker.
- Dyrehög vars äldre bystruktur kompletterades i anslutning till befintliga gårdar i slutet av 1800-talet
- I Mörsa gårds kanter upp mot skogen (i utredningsområdets norra del)
- Källeberg (3 ställen väster om ursprungliga byn, södra sidan av Färgelandavägen)

Stationssamhällets framväxt

På följande sidor beskrivs tätortens utveckling, från det tidiga stationssamhället till idag.

- Planhistorik - tätort
- Stationssamhälle 1872-1935
 - Municipalsamhälle 1935-1960
 - Egen kommun 1960-1971
 - Storkommunen 1971-idag
 - - Avgränsning FÖP

1878-1910

År 1879 invigdes järnvägen mellan Öxnered och Mellerud. Det var ett privat initiativ där Bergslagens Järnvägsaktiebolag byggde järnvägen med syfte att effektivare transportera malm och trä från Bergslagen till utskeppningshamnen i Göteborg. Syftet var enligt uppgift att behålla Bergslagen som inom hamnstaden Göteborgs ekonomiska uppland. (Brålanda stations-samhälle, s.9-10)

Kring stationen började tätorten växa fram. Förutom stationsbyggnader som stationshus, stationshotell, järnvägsmagasin etablerades även verksamheter i samhället som flyttade hit från Östebyn som fram tills nu var det gamla gästgiveri- och tingstället i Sundals härad. Härifrån flyttade även speceri- och diverseaffärer till platsen runt järnvägsstationen.

Värdebärande karaktärsdrag

Kommunikationer

- Järnvägens raka sträckning genom slättlandskapet.
- Längs järnvägsparken och järnvägen löper stationssamhällets äldsta väg Allégatan/Storgatan som knyter samman stationssamhället med det omgivande agrara landskapet samt de äldre landsvägarna; Göteborgsvägen i öster och Färgelandavägen i väster.

Planmönster

- Placeringen av stationssamhället i gränsområdet mellan byar.

- De äldsta delarna av stationssamhället som samlas i en avlång form kring järnvägen samt kring nämnda vägar.

Järnvägsbebyggelse

- I södra delen av stationsområdet bangård med tre spår, stationshus och stationshotell. Kring stationshuset rester av en järnvägspark som också ansluter till hotellet med höga lövträd och delvis öppna gräsytor. Till stationshuset ett tillhörande rödfärgat uthus.
- Stationshuset
- I norra delen av banområdet järnvägsövergången och i anslutning till det en välbevarad banvaktstuga.

Bostadsbebyggelse och verksamhetsbebyggelse

- Längs Storgatan, Allégatan och Järnvägsgatan finns samhällets äldsta bebyggelse; kombinerade bostads- och verksamhetsbyggnader som på typiskt vis är utformade som fristående byggnadskroppar i 1-2 våningar tätt placerade mot gatan. Enstaka delar av bebyggelsen bibehåller ett ursprungligt utförande, men de allra flesta byggnader har genomgått stora förändringar och har oftast inte samma funktion som den ursprungliga.
 - Exempel: Villa Gärdhem, Oskarsborgs lägenhetshus, bebyggelse längs Järnvägsgatan
- I anslutning till järnvägsövergången finns "Kampehuset", ett exempel på

stationssamhällets enklare bostadsbebyggelse kring sekelskiftet.

- Vid övergången finns även "Janssons fisk- och köttaffär" som genom sin låga volym, placering och utformning med skorsten illustrerar det äldsta samhällets affärsverksamheter.
- Där järnvägen korsar Tånvägen har även funnits ett skolhus, idag bostadshus.
- I utkanterna av tätorten bostadshus med ekonomibyggnader knutna till det agrara och näringsverksamheter.
 - Exempelvis vid Tånvägen Brålanda bryggeri (Tån 107).

Stationshuset uppfört 1878

Till höger banvaktstugan från 1878. Sörbyn 21:5.

Oskarsborg uppfört 1907 är ett av få välbevarade byggnader från det tidiga stationssamhället. Sörbyn 8:2.

Järnvägsgatans bebyggelse från tiden kring sekelskiftet.

1910-1935

På 1910-talet fanns kring stationen även charkuteri, skoaffärer, järnaffärer, bosättningsaffär, bageri och café, kläd- och manufakturaffärer, bokhandel, fotograf, urmakeri, cykelaffär, färgaffär, elektriska varor och tjänster, byggvaror, möbelaffärer. Mångfalden av verksamheter berättar om en snabbt växande stationsort och centralort för den omgivande landsbygden. (s. 11-12)

Värdebärande karaktärsdrag

Vägnät och bebyggelse

- Den växande stationsorten kommer till uttryck i att de tidigare anlagda vägarna – Allégatan/Storgatan, Sörbygatan, Dalhemsgatan – nu bebyggs med bostadshus. Husen är till större delen uppförda innan Brålanda blev municipalsamhälle, under 1910- och 1920-talen. Bebyggelsen är präglad av trævillor i 1,5 våning med frontespis. Panelarkitekturen är stundtals riklig med variation av liggande och stående panel, listverk och fönsterbågar målade i kontrasterande kulör.
- Placerad i kanten av villatomten finns ofta också ett uthus eller verksamhetsbyggnad av något slag som visar på befolkningens näringsliv under tidigt 1900-tal.
 - Exempel verksamhetsbyggnader: Möllers snickerifabrik (Rostocksgatan 3), Sörbygatan 3, Sandelins verkstad (Storgatan 29).
- Enstaka exempel finns på mer påkostade bostadshus som Andréens jugendvilla Sörbyn 175, veterinärvillan ”Tomtebo” vid Sörbygatan 16 samt en rad jugend- och klassicismpräglade villor i Allégatans västra del.

Hjalmar Anderssons bostadshus med bevarad sekelskifteskaraktär. Sörbyn 12:19.

"Hoppet", en villa som blandar sekelskifteskaraktär med jugendmässiga drag. Sörbyn 4:7.

Äldre verksamhetsbyggnader vid Sörbygatan 3. Sörbyn 11:18.

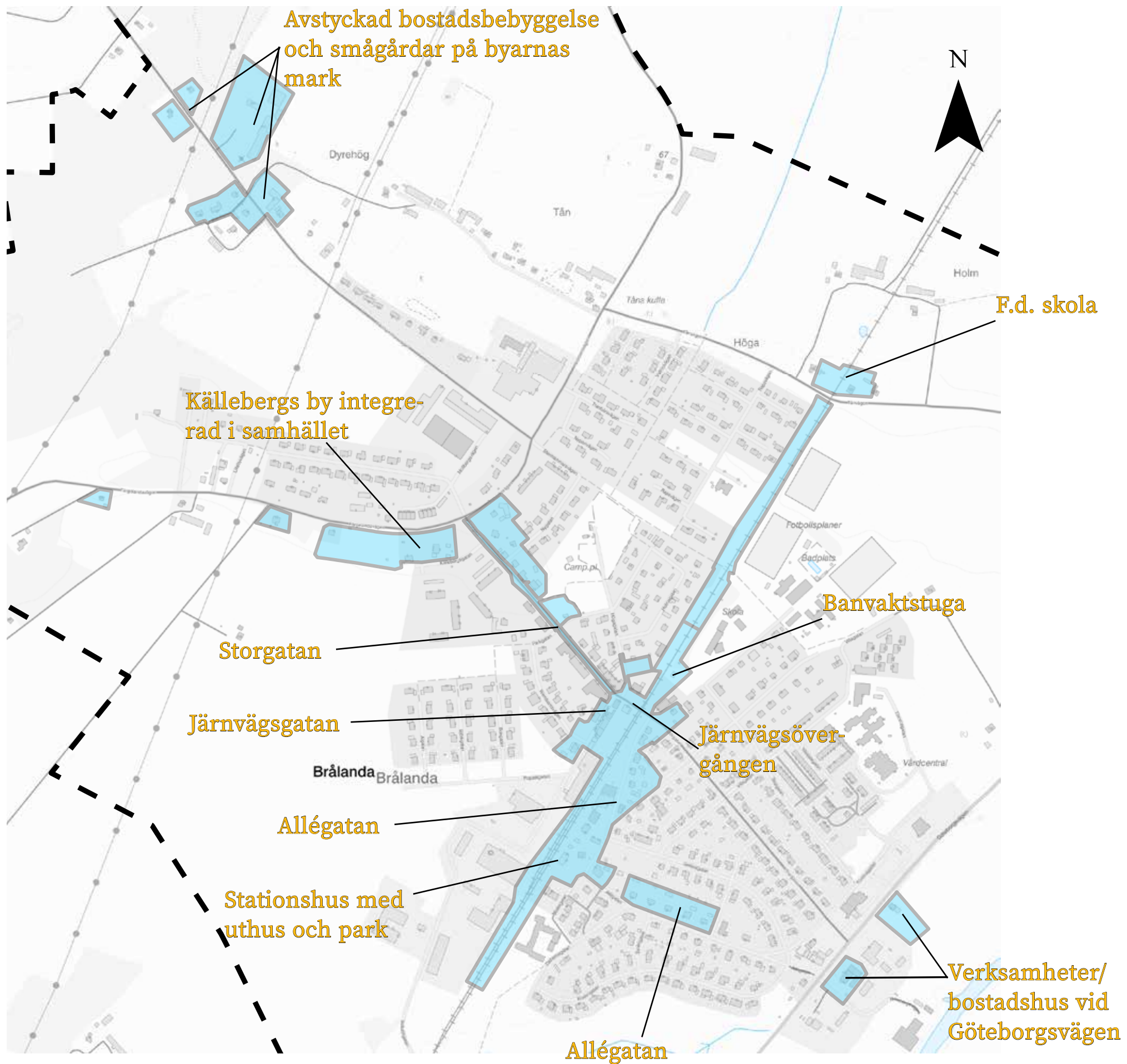
Vägförvaltningens garage, Källeberg 15:18.

Möllers snickeriverkstad Källeberg 13:4.

Svanqvists bostadshus, Källeberg 10:6.

- - Avgränsning FÖP

Stationssamhälle 1872-1935

0 0,17 0,35 0,7 km

Municipalsamhället

År 1935 blev Brålanda municipalsamhälle, vilket innebar att tätorten i vissa delar blev självständig från landskommunen. För ett municipalsamhälle skulle stadsplan utarbetas och stadsstadgor införas (brand, byggnads, hälsovårds, och ordningsstadgorna). Övriga samhällsåtagande som skola och friskvård skedde fortsatt i samarbete med landskommunen.

Stadsplan enligt villastadens principer

Stadsplanen togs fram år 1937. Dess huvuddrag utgick från ett antal tillkommande gator som fick stor betydelse för samhällets funktion. Längs gatorna skulle en enhetlig villastad växa fram med strikta regler för avstånd i förhållande till gata och grannhus, antal våningar m.m. Gatornas grönska och rumslighet var viktiga aspekter i dåtidens villastäder. Flera gators villatomter fick nu planterade bokträd i rader som tillsammans med staket och andra hägnader avgränsade dessa mot gatan.

Industrier och institutioner började förläggas till egna områden runt omkring kärnan.

Värdebärande karaktärsdrag

Villastad

- Villastad i ofta oregelbundna kvartersformer. Fristående villor i ett rutnät med långsmala tomter. Villorna placerade på jämnt avstånd från varandra och från gatan. På tomtens baksida ofta ett garage eller annan komplementbyggnad.
- Exempel: Allégatan 15 med villa och

verkstad, Sörbygatan 5 med bostadshus och f.d. charkuterifabrik, Artur Nilssons smedja på Färgelandavägen 19.

- Allégatans södra del som tydligt berättar om municipalsamhällets utveckling – från jugend- och klassicistiskt präglade villor i västra delen närmast stationen, via funktionalistiska 30- och 40-talsstilar i mitten, till 1950-talsstil i östra delen närmast Göteborgsvägen.
- Stenhammarvägen stakades ut i samhällets norra del och blev utgångspunkt för en villabebyggelse fram till Storgatan.
- Trä och puts dominerande fasadmateriell fram till 1940-talet. Därefter tegel och betong alltmer dominerande.

Offentliga byggnader och industrier

- Institutionsbyggnader: brandstationen med uthus (Högagatan 11), Smyrna vid Allégatan 34 (första etappen), SE banken (Storgatan 26), Posthuset (Storgatan 17), F.d. äldreboende Dalhemsgatan 9
- Industriella verksamheter: VSS Slakteri Göteborgsvägen 13
- Skolbyggnad vid Skolgatan.

Träd och grönska

- Alléer av bokträd med spår av hamling, korta grova stammar med ”knotor”.
 - En rad mellan Allégatan och järnvägen
 - Rader på villatomterna längs Allégatan, Sörbygatan och Parkgatan som tillsammans med staket, häckar och andra hägnader

bildar grönskande rumslighet kring gatorna och inramar villorna mot dessa.

- Mellan varven större ekträd, björkar, fruktträd m.m. Särskilt Sörbygatan är rikligt grönskande: där har bokallén överväxits av tomtavgränsande buskar och andra lövträd som tagit över delar av gaturummet.

Allégatan präglad av hamlade bokträdsalléer på tomterna.

Sörbygatan 25, Sörbyn 19:17.

"Karl Perssons", Allégatan 17, Esslingetorp 8:2.

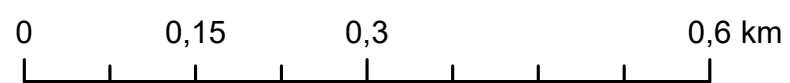
"Filip Johanssons", Allégatan 25, Esslingetorp 8:6.

Brandstationen. Den första etappen uppfördes redan 1926. Successiva utbyggnader och förändringar har gjorts under åren. Idag präglas den av en blandning av funktionalism och modernism. Det bevarade spruttornet från 1926 är om än ombyggt ett värdefullt kännetecken. Källeberg 10:8.

- - Avgränsning FÖP
- Municipalsamhälle 1935-1960

Egen kommun och storkommun

Befolkningen i municipalsamhället levde huvudsakligen fortfarande av hantverk och handel i mitten av 1950-talet. Det fanns även mejeri, två slakterier, en skofabrik, en snickerifabrik och en möbelfabrik. Befolkningen var cirka 800 personer.

1956 upplöstes municipalsamhället och återfördes till landskommunen. Befolkningsutvecklingen fortsatte dock att öka i snabb takt även efteråt. I slutet av 1960-talet hade befolkningen ökat till 1000 personer och i mitten på 1970-talet cirka 1500 personer. Denna fördubbling av invånarantalet på 20 år kommer tydligt till uttryck i samhällets bebyggelse som till stor del tas upp av områden från de s.k. Rekordåren, särskilt i utkanterna. Men perioden innebar även viss förtätning inom befintliga strukturer, särskilt på 1960-talet genom radhus vid Villagatan och kedjehus längs Dalhemsgatan.

Det ökande antalet flerbostadshus i samhället avspeglar efterkrigstidens höga krav på boendestandard och en strävan att bota trångboddheten. Villagatan är ett tydligt exempel på förändrade planideal. Gatan anlades enligt villastadens principer och de sydvästra delarna uppfördes med villor. Då de nordöstra delarna dröjde till 1960-talet uppfördes resten av bebyggelsen längs gatan med radhus.

Ju längre fram mot 1960- och 1970-talen sker bebyggelseutvecklingen alltmer med utgångspunkt i bilen som transportmedel snarare än järnvägen. Detta kommer till uttryck i tätortens utbyggnad; från ett rutnät som byggdes ut rätvinkligt från de

större genomfartsgatorna till ett alltmer koncentriskt utbyggt samhälle med grupperade bostadsområden kring säckgator.

Det sociala byggandet under efterkrigstiden fokuserade inte enbart på bostadsbebyggelsen. Nya institutioner uppfördes också - bland annat idrottsanläggningar, äldreboende m.m.

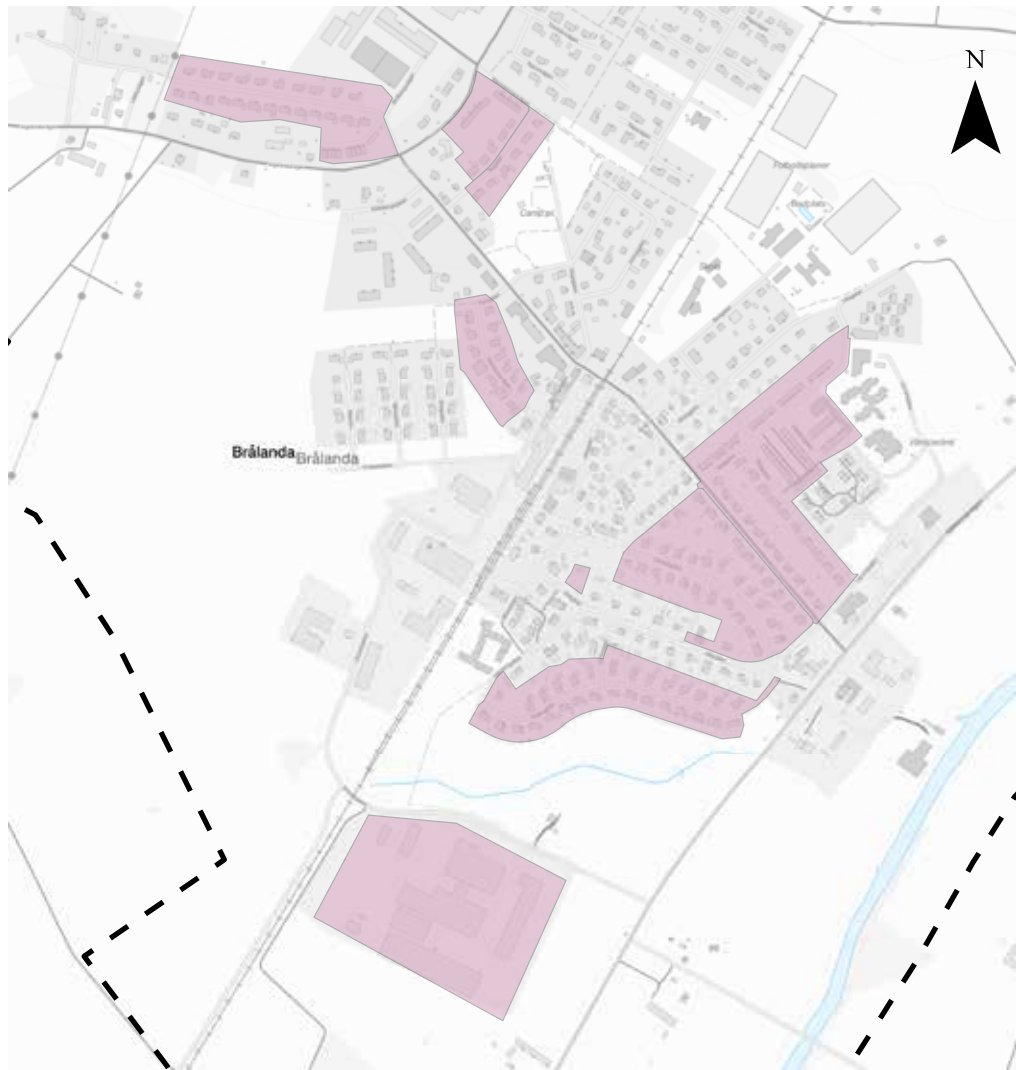
Värdebärande karaktärsdrag

Egen kommun

- 1960-talets bostadsområden inom befintlig planstruktur. Präglade av rejäla material som betong och tegelfasader.
 - Exempel: Radhus vid Villagatan.
Kedjehus vid Dalhemsgatan.
- Koncentration av institutioner vid Skolgatan som badhus och fotbollsplan. Badhusets funktionella 60-talskaraktär med tidstypiskt bågtak buret av limträbalkar. Äldreboende vid Dalhemsgatan.

Storkommunen

- Nyanlagda villaområden kännetecknas av friare placerade villor, påtagligt större än under tidigare perioder, kring rundade gatuum. Den ökade storleken samt den tätare placeringen mot gatan gav större utrymme för trädgården på baksidan. Nya material som kalksandsten, tegelfasader i olika kulör skapar en mer varierad karaktär än äldre områden. Gemensamma material, avstånd till gata samt höjder skapar ändå ett samlat uttryck.
 - Exempel: Rosengatan

- - Avgränsning FÖP
 ■ Egen kommun 1960-1975

0 0,15 0,3 0,6 km

- - Avgränsning FÖP
 ■ Storkommunen 1975-idag

0 0,13 0,25 0,5 km

Badhuset, Höga 1:69.

Kedjehus vid Dalhemsgatan. Sörbyn 3:6.

F.d. äldreboende. Sörbyn 3:3.

Radhus vid Villagatan, uppförda 1970. Sörbyn 18:1.

Villor från 1970-talet. Rosengatan.

Villa vid Rosengatan.

TIDIGARE UTPEKANDEN OCH SKYDD

I kulturhistorisk byggnadsinventering från 1998 (Älvsborgs länsmuseum) pekades 17 fastigheter inom FÖP-området ut som särskilt värdefulla. Nummer och värden nedan kommer från inventeringen. Status är bedömning idag om värdena kvarstår eller är förändrade på ett sätt som påverkat värdet.

- 10. Esslingetorp 1:58
 - Värdet: Jordbruksfastighet med man-gårdsbyggnad år 1900-1910, f.d. bostadshus och vagnsbod 1800-talets andra hälft, ekonomibyggnader 1900-talets första hälft.
 - Status: Bevarad. Bedömning: Särskilt värdefull miljö samt bebyggelseområde enligt PBL 8:13.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 7
- 11. Esslingetorp 9:1
 - Adress och populärnamn: Roys charkuteri, VSS Slakteri
 - Värdet: Välbevarad industrialanläggning med tidstypisk utformning (år 1954) och lokalhistorisk betydelse knuten till näringslivet med bas i lantbruket.
 - Status: Bevarad. Bedömning: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 41
- 17. Källeberg 1:17
 - Värdet: Bostadshus och magasin från ca år 1900.
 - Status: Rivet
- 18. Källeberg 8:6, Parkgatan 4
 - Populärnamn: Uppers tvättinrättning
 - Värdet: Bostadshus uppf 1940. Välbevarad ursprunglig utformning.
 - Status: Förfallet. Bedömning: var-samhetskrav enligt PBL 8:17.
- 19. Källeberg 9:12, Holmsgatan 3
 - Värdet: Välbevarad, tidstypisk arkitektritad villa uppf 1951.
 - Status: Förutom utbytta fönster små förändringar. Bedömning: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 40.
- 20. Källeberg 10:6, Holmsgatan 4
 - Värdet: Välbevarad, tidstypisk villa uppf 1928, den första att uppföras med bygglov i municipalsamhället.
 - Status: Välbevarad. Bedömning: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 34.

- 21. Källeberg 10:8, Parkgatan 11, Brandstation med uthus
 - Värden: Välbevarad tidstypisk karaktär som brandstation. Utbyggd i flera omgångar. Betydelsefull funktion.
 - Status: Välbevarad. Bedömning: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13. Spruthuset, ursprungligen uppfört redan 1926, är kännetecknande för anläggningen.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 31, 36
- 32. Sörbyn 1:79 och 1:85, Stationshus samt brygghus/magasin och jordkällare
 - Värden: Stora värden som stationssamhällets viktigaste och äldsta byggnader. Stor betydelse för identiteten. Till stor del välbevarade byggnader.
 - Status: Välbevarade. Bedömning: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 11, 12, 13
- 33. Sörbyn 1:81, F.d. lantbruk, idag enbart villa och villaträdgård kvar.
 - Värden: Stor välbevarad jugendvilla med parkliknande trädgård.
 - Status: Välbevarat. Bedömning: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 25
- 34. Sörbyn 3:6, 2 Kedjehus, Mittelgatan Dalhemsgatan.
 - Värden: Välbevarade tidstypiska kedjehus från 1960-talet.
 - Status: Välbevarat. Bedömning: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 43, 44
- 35. Sörbyn 8:2, Bostads- och affärsfastighet Allégatan 22.
 - Värden: Det enda välbevarade affärs- huset kring järnvägen och Storgatan. Betydelsefullt läge vid stationshuset.
 - Status: Välbevarat. Bedömning: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 18
- 36. Sörbyn 9:15, Sörbygatan 5.
 - Värden: Bostadshus ihopbyggt med f.d. charkuterifabrik. Representant för lokalt näringsliv.
 - Status: Välbevarat men förfallet. Bedömning: Varsamhetskrav enligt PBL 8:17.
- 37. Sörbyn 11:8, Sörbygatan 10.
 - Värden: Bostadshus 1932, välbevarat tidstypiskt.
 - Status: Förvanskat. Bedömning: Särskilt varsamhetskrav ej relevant.

- 38. Sörbyn 19:17, Sörbygatan 25.
 - Värden: Bostadshus och garage uppf 1939, välbevarat, tidstypiskt.
 - Status: Välbevarat. Bedömning: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 37, 38
- 39. Sörbyn 21:5, Banvaktstuga.
 - Värden: Välbevarad, en av samhällets äldsta byggnader. Tillhörande vedbod samt jordkällare i slaggsten troligen samtida.
 - Status: Välbevarat. Bedömning: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 16
- 41. Tån 1:2, Rostocksvägen.
 - Värden: Gård som blev kvar i gamla byläget efter skifte. Bevarad gårdsdisposition. Mangårdsbyggnad 1875 och flyglar något äldre. Timrad ladugård 1903 samt en till ladugård 1904. Tvättstuga 1800-talet, garage (1920/30-tal) och höns hus (1940-tal).
 - Status: Välbevarat. Bedömning: Särskilt värdefull bebyggelsemiljön enligt PBL 8:13.
 - Särskilt värdefull byggnad nr: 1
- 44. Östebyn S.
 - Värden: Ödetorp i anslutning till kyrkan. Enkelstuga uppförd 1800-1850.
 - Status: Stod precis vid E45, korsningen av vägen till kyrkan. Finns inte kvar på platsen. Troligtvis nyligen rivet.

STÄLLNINGSTAGANDEN I DENNA UTREDNING

Värdefulla kulturmiljöområden och byggnader

Nedan beskrivs de miljöer och byggnader som bedöms som värdefulla i denna utredning. Värderingen har gjorts i två klasser: Klass 1 - särskilt värdefull (förvanskningsförbud) samt Klass 2 särskilt varsamhetskrav.

För utpekade miljöer framgår värdebärande karaktärsdrag i beskrivningen på kommande sidor. För enskilda byggnader är det enbart särskilt värdefulla objekt som beskrivs här.

Byggnadsinventeringen som helhet där även byggnader som omfattas av särskilda varsamhetskrav ingår, levereras som geodatabas. Geodatabasen innehåller förutom en kortfattad beskrivning av värdebärare även en bedömning av värdebärande byggnadsdelar, + eller minus -, för varje byggnad; exempelvis fasadmaterial, takmaterial, listverk och andra detaljer.

Särskilt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer

- Klass 1: Särskilt värdefull enligt PBL 8:13: Miljöns värdebärande karaktärsdrag omfattas av förvanskningsförbud. Förvanskning kan inträffa om
 - en väsentlig egenskap går helt förlorad,
 - om en åtgärd går ut över byggnads/områdets särart samt
 - av åtgärder som ej är väl anpassade till ett hus karaktär i ett känsligt läge i en kulturmiljö.

Bebyggelse och byggnader med särskilda varsamhetskrav

- Klass 2: Särskilda varsamhetskrav enligt PBL 8:17: Miljön bedöms omfattas av särskilda varsamhetskrav. Miljöns värdebärande karaktärsdrag ska hanteras varsamt - det vill säga att vid varje ändring ta hänsyn till befintliga värden och kvaliteter. Det kan avse byggnadsmaterial, takutformning, färgsättning, form och byggnadens samspel med omgivningen. Dessa byggnader har så pass höga värden att en specificering av varsamhetskravet är nödvändigt för att värna värdena.

Övrig bebyggelse - generellt varsamhetskrav

- Varsamhetskravet enligt 8:17 gäller alltid, för all bebyggelse och vid alla typer av ändringar, oavsett om åtgärden är bygglovpliktig eller inte. För övrig bebyggelse är de kulturhistoriska temana och de värdebärande karaktärsdragen för dessa en vägledning för plan- och bygglovhantering och andra ändringar..

Värdefulla kulturmiljöområden

Särskilt värdefull bebyggelsemiljö

Bebyggelseområde som kräver varsamhet

Särskilt värdefulla kulturmiljöområden

Brålanda sockencentrum med kyrka, kyrkogårdar och gårdsmiljö i anslutning

Ställningstagande: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö

□ Värdefulla kulturmiljöområden

Brålanda sockencentrum

- Värden: Kyrka, kyrktomt, kyrkogårdar samt en kvarvarande gårdsmiljö vid kyrkan.
- Bedömning: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö enligt PBL 8:13.

Östebyn och Östebykvarn samt Backa kvarn

Ställningstagande: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö

□ Värdefulla kulturmiljöområden

Östebyn och Östebykvarn

- Värden: Placeringen vid en historisk landsvägskorsning nära sockencentrat samt en fortfarande samlad enhetlig bebyggelsestruktur som berättar om rollen som tingställe och gästgiveri innan stationssamhället anlades. Lägena för två bykvarnar; Östebykvarn och Backa kvarn ingår också i området.
- Bedömning: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö enligt PBL 8:13.

Gårdsmiljön Esslingetorp 1:2 samt Esslingetorps bykärna

Ställningstagande: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Esslingetorp 1:2, f.d. bykärnan
 - Värden: Gammal byplats markerad av två kvarvarande äldre bostadshus, ombyggda sent 1800-tal/tidigt 1900-tal till arbetarbostäder till den gård som idag ligger kvar kring byplatsen. Mangårdsbyggnad från sekelskiftet 1900 (ombyggd i senare tid) i fonden av en ekallé som är den gamla gårdsuppfarten. I vinkel ett välbevarat äldre bostadshus från 1800-talets mitt som flyttades hit när den nya mangårdsbyggnaden uppfördes. I riktning mot åkermarken även en stor ladugård från 1900-talets början.
 - Bedömning: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö enligt PBL 8:13.

Byarna Tån och Dyrehög - agrar bebyggelse samt förhistoriskt stråk med gravfält, boplats m.m.

Ställningstagande: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Dyrehög och Tån - bymiljö, gårdsmiljöer och lång boplatskontinuitet
 - Värden: Tånvägens mycket gamla vägsträckning har höga värden genom ett välexponerat gravfält (L1966:2405) samt lämningar av en boplats kallad Tåns kulle (L1960:8928). På och kring de låga moränryggarna i väst-östlig riktning finns en potential till nya fornlämningar. Dyrehögs bebyggelsestruktur som härstammar från 1500-talet där gårdarna ligger i ett "pärlband" vid en äldre byväg; kompletterad decennierna kring sekelskiftet med torp, avstyckningslägenheter och smågårdar. En av gårdarna i Dyrehög är välbevarad från sekelskiftet 1900. Tån 1:2 i det gamla byläget - en välbevarad, påkostad gård från den lukrativa perioden under 1800-talets andra hälft.
 - Bedömning: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö enligt PBL 8:13.

Det äldsta stationssamhället kring järnvägen

Ställningstagande: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Det äldsta stationssamhället kring järnvägen.
 - Värden: Det gamla stationsområdet med bangård och kringliggande bebyggelse längs Järnvägsgatan, Storgatan och Allégatan. I anslutning till järnvägen bildar stationshus med uthus, rester av järnvägspark, järnvägshotellet, Sörgården (f.d. Eks pensionat) och banvaktstugan en tydlig prägel av stationssamhälle. Bebyggelse längs Järnvägsgatan och Allégatan är fristående volymer i två våningar, tätt uppradade längs gatorna med utblick mot spåren.
 - Bedömning: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö enligt PBL 8:13.

Uttryck för stationssamhället i början av 1900-talet kring Storgatan/Sörbygatan

Ställningstagande: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Uttryck för stationssamhället i början av 1900-talet kring Storgatan/Sörbygatan
 - Värden: Det gamla stationsområdet med bangård och kringliggande bebyggelse längs Järnvägsgatan, Storgatan och Allégatan har höga värden. Mot järnvägen bildar stationshus med uthus, rester av järnvägspark, järnvägshotellet samt Sörgården (f.d. Eks pensionat), banvaktstuga, bebyggelse längs Järnvägsgatan och Allégatan
 - Bedömning: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö enligt PBL 8:13.

Villastadens framväxt kring Allégatan 1900-1950

Ställningstagande: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Villastadens framväxt kring Allégatan 1900-1950
 - Värden: Längs norra sidan av gatan villor uppförda cirka 1910-1935 präglad av trävillor i 1,5 våning med frontespis, stora grönskande tomter ofta med ett uthus i tomtens ena kant. Längs södra sidan mer avspeglade utvecklingen under 1900-talets första hälft; från jugend- och klassicistiskt präglade villor i västra delen närmast stationen, via funktionalistiska 30- och 40-talsstilar i mitten, till 1950-talsstil i östra delen närmast Göteborgsvägen.
 - Bedömning: Särskilt värdefull bebyggelsemiljö enligt PBL 8:13.

Områden som kräver varsamhet

Esslingetorp 1:58 med mangårdsbyggnad från sekelskiftet och äldre bostadshus

Ställningstagande: Bebyggelseområde som kräver varsamhet

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Esslingetorp 1:58
 - Värden: Bevarad mangårdsbyggnad med veranda med dekorativa pelare, fönster av ursprunglig typ. Äldre bostadshus i vinkel. Tillhörande ladugård. Sambandet med odlingslandskapet.
 - Bedömning: Värdefull bebyggelsemiljö som kräver varsamhet enligt PBL 8:17.

Sammanhängande villastad från municipalsamhällets tid kring Sörbygatan

Ställningstagande: Bebyggelseområde som kräver varsamhet

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Municipalsamhällets villastad kring Sörbygatan
 - Värden: Funktionalistisk villabebyggelse med tillhörande garage och andra verksamhetsbyggnader (bl.a. f.d. slakteri). Stora grönskande tomter där planterade bokalléer är särskilt karaktäristiska för gaturummet.
 - Bedömning: Värdefull bebyggelsemiljö som kräver varsamhet enligt PBL 8:17.

Villor och institutioner från 1900-talets första hälft kring Högagatan

Ställningstagande: Bebyggelseområde som kräver varsamhet

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Villor och institutioner från 1900-talets första hälft kring Högagatan
 - Värden: Villabebyggelse i 1,5 våning på jämnt avstånd från gatan med stora tomter och trädalléer mot gatan.
 - Bedömning: Värdefull bebyggelsemiljö som kräver varsamhet enligt PBL 8:17.

Kedjehus, villor och f.d. äldreboende från tiden som egen kommun under 1950-1960-tal

Ställningstagande: Bebyggelseområde som kräver varsamhet

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Äldreboende, kedjehus och villor från tiden som egen kommun under 1950-1960-tal
 - Värden: 1960-talets bostadsområden anlades inom planstruktur från 1930-talets stadsplan. Präglade av rejäla material som betong och tegelfasader. Avspeglar folkhemsperiodens satsningar på boendestandard och institutioner.
 - Bedömning: Värdefull bebyggelsemiljö som kräver varsamhet enligt PBL 8:17.

Villagatans radhus uppförda 1970

Ställningstagande: Bebyggelseområde som kräver varsamhet

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Villagatans radhus uppförda 1970
 - Värden: Utpräglat exempel på miljonprogrammets radhusområde med kringbyggd placering och enhetlig, uppradad utformning med fasader i rött tegel och taktäckning av lertegelpannor. Mörkbetsade dörrar med sidoljus är ursprungliga.
 - Bedömning: Värdefull bebyggelsemiljö som kräver varsamhet enligt PBL 8:17.

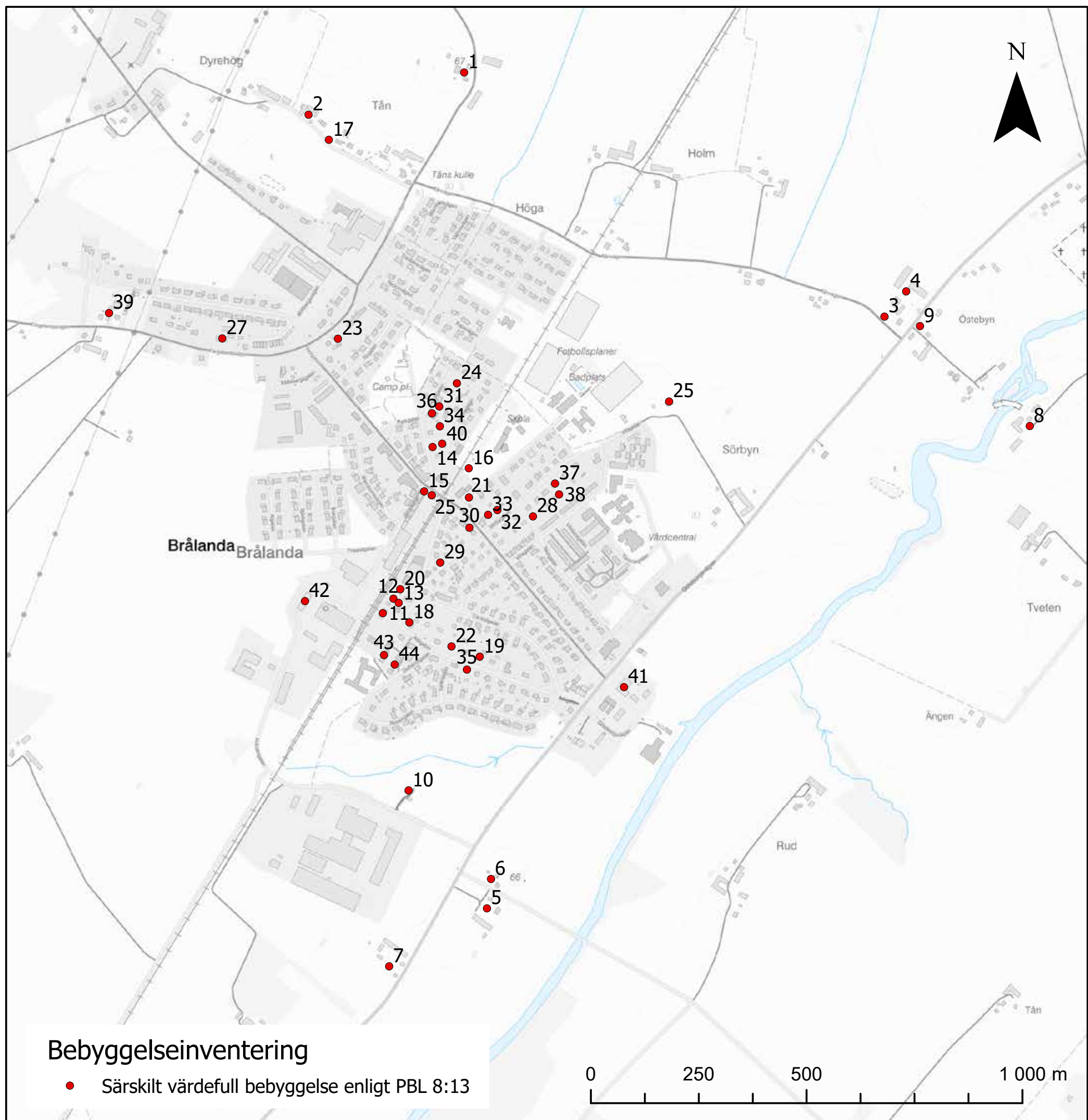
Villaområde från de expansiva åren 1970-1980 vid Rosengatan

Ställningstagande: Bebyggelseområde som kräver varsamhet

□ Värdefulla kulturmiljöområden

- Rosengatans villaområde från rekordåren 1970-talet
 - Värden: 1970-talets nyanlagda villaområden sker utanför stadsplanens gränser. Områdena kännetecknas av friare placerade villor, påtagligt större än under tidigare perioder, kring rundade gaturum. Den ökade storleken samt den tätare placeringen mot gatan gav större utrymme för trädgården på baksidan. Nya material som kalksandsten, tegelfasader i olika kulör skapar en mer varierad karaktär än äldre områden. Gemensamma material, avstånd till gata samt höjder skapar ändå ett samlat uttryck.
 - Bedömning: Värdefull bebyggelsemiljö som kräver varsamhet enligt PBL 8:17.

Särskilt värdefulla byggnader

Nedan listas byggnader som bedömts som särskilt värdefulla. För information om byggnadernas värdebärare hänvisas till geodatabas levererad i detta projekt.

Karta över byggnader som bedömts som särskilt värdefulla.

1	Tån 1:2 gårdsmiljö
2	Dyrehög 1:26 gårdsmiljö
3	Äldre spannmålmagasin nr 1, Östebyn 4:2
4	Äldre spannmålmagasin nr 2, Östebyn 4:2
5	Esslingetorp 1:2
6	Arbetarbostäder Esslingetorp 1:34, 1:41
7	Esslingetorp 1:58 manbyggnad, bostadshus
8	Backa kvarnplats, Backa 1:36, 1:38
9	Östebyn 1:45
10	Industrigatan 1, manbyggnad
11	Järnvägsstationen, Allégatan 3
12	Brygghus till stationen, Allégatan 3
13	Jordkällare stationsområdet
14	Kampehuset, Holmsgatan 5
15	Lundals spannmålmagasin, Storgatan 23
16	Banvaktstugan "Källeberg 70A"
17	Avstyckad tomt i Dyrehög, bostadshus Tånvägen 111
18	Oskarsberg, Allégatan 22
19	Veterinärvillan, Allégatan 30
20	Järnvägshotellet, Allégatan 7
21	Hjalmar Anderssons, Storgatan 30
22	"Hoppet", Allégatan 26

23	Möllers snickerifabrik, Rostocksvägen 3
24	Tausons, Holmsgatan 17
25	Andréens, Sörbyn 175
26	Janssons Kött & Fiskaffär, Storgatan 30
27	Vägförvaltningens garage, Färgelandavägen 9
28	Uthus till bostadshus Sörbygatan 19
29	Verkstadsbyggnader vid Sörbygatan 3
30	Sandelins verkstad, Storgatan 29
31	Uthus till brandstation
32	Tomtebo, Sörbygatan 16
33	Folkets hus, Sörbygatan 14
34	Svanqvists, Holmsgatan 4
35	Karl Perssons, Allégatan 17
36	Brandstationen
37	Sörbygatan 25
38	Garage till Sörbygatan 25
39	Artur Nilssons smedja, Färgelandavägen 19
40	Bostadshus, Holmsgatan 3
41	VSS Slakteri, Göteborgsvägen 13
42	Lantmännens spannmålssilo
43	Kedjehus Dalhemsgatan
44	Kedjehus Dalhemsgatan

1. Tån 1:2, gårdsmiljö.

- Kommentar: 1800-talsgård.
- Värdebärare: Mangårdsbyggnad i schweizerstil: gult målad fasspontpanel, vitmålade listverk, dekorsågade vindskivor, utsirade balkongräcken. Framträdande mittparti med glasad veranda, ett spröjsat trekantsfönster samt en topprydnad i engelskt röda kulör. Bevarade spröjsade fönster- och spegeldörrar. Flygelbyggnader i samma enhetliga gula kulör. Locklistpaneler, fönster, fotlist, takfot, vindskivor har äldre karaktär. Ladugård åtskild från mangården med långsmal form, faluröd träpanel och grönt målade portar.

2. Dyrehög 1:26 gårdsmiljö.

- Kommentar: Välbevarad gårdsmiljö i det gamla byläget.
- Värdebärare: Kringbyggd ladugårdsgrupp, avskild från det ljus målade bostadshuset (av typen dubbelhus). Framförallt ekonomibyggnader har en välbevarad karaktär från sekelskiftet 1900 med rödfärgade paneler, fönster med vita omfattningar, brunmålade portar och sadeltak med enhetlig lutning och täckning.

3. Östebyn 4:2, äldre spannmålsmagasin nr 1

- Kommentar: Äldre magasinsbyggnad i exponerat läge vid Tånvägen.
- Värdebärare: Små karaktäristiska luftningsluckor i två våningar. Rödfärgad panel med traditionellt sadeltakslutning, långsmala planformer. Placeringen vid vägen och nära åkrarna. Bevarade spröjsade, vitmålade fönster.

4. Östebyn 4:2, äldre spannmålsmagasin nr 2

- Kommentar och värdebärare: Samma som nr 3 ovan.

5. Esslingetorp 1:2: manbyggnad, äldre bostadshus och ladugård

- Kommentar: Manbyggnad från sekelskiftet 1900, äldre bostadshus från 1800-talets mitt. Ladugård från 1900-talets början. Gårdsmiljön har i stort en mycket välbevarad karaktär.
- Värdebärare: Manbyggnad på äldre plats i fonden av uppfartsallé. Gårdsplan med höga lövträd. Äldre bostadshus i vinkel från 1800-talets mitt med kallmurad naturstenssockel, rödmålad locklistpanel, äldre vitmålade fönster med dekorsågade överstycken och låga ovanfönster med diagonal spröjsning, tak med skiffertäckning. Långssträckt ladugård från 1900-talets början i vinkel mot bostadshus med rödfärgad slät träpanel, vitmålade listverk, svartmålade portar och branta sadeltak.

6. Arbetarbostäder Esslingetorp 1:34, 1:41

- Kommentar: 3 arbetarbostäder /äldre bostadshus.
- Värdebärare: Alla byggnader är av ålderdomlig typ med smal bredd. Två av dem har äldre 1800-talskaraktär med fönstertyper med sexdelad indelning, rödfärgade locklistpaneler och flacka enhetliga sadeltak täckta med lertegel. Det andra är mer förändrat men ändå med en äldre 1900-talskaraktär med vitmålad locklistpanel och tvåluftsfönster. Belägna på Esslingetorps gamla byplats vilket bidrar till ett högt värde.

7. Esslingetorp 1:58

- Kommentar: Välbevarad gårdsmiljö med manbyggnad från cirka år 1900, äldre bostadshus samt ekonomibyggnader från 1900-talets första hälft.
- Värdebärare: Manbyggnad från cirka år 1900 med öppen pelarburen veranda, gråmålad fasspontpanel i olika riktning, vitmålade listverk och markanta ovan- och understycken kring fönster. Lägre bostadshus från 1800-talets andra hälft i vinkel med rödfärgad locklistpanel, flackt sadeltak täckt med enkupigt lertegel och dekorsågade vindskivor. Båda byggnader har utkragande murade skorstenar. Rödfärgade ekonomibyggnader: ladugård med slät rödfärgad panel och smala vita listverk, sadeltak med tvåkupigt lertegel.

8. Backa kvarnplats Backa 1:36, 1:38

- Kommentar: Äldre gårdsformation och bebyggelsekaraktär i anslutning till gammal kvarnplats.
- Värdebärare: Äldre bostadshus av empirekaraktär/1800-talstyp med långsmal planform och små ovanljusfönster. Äldre rödfärgade ekonomibyggnader. Samband viktigt med kvarnplatsen (där en damm av modern typ finns idag). Översiktligt inventerat pga läget på andra sidan Frändeforsån.

8

9. Östebyn 1:45

- Kommentar: Bostadshus, troligen från 1800-talets senare del. Förfallet.
- Värdebärare: Manbyggnad i en rums bredd med bevarad äldre placering i byn, vettande mot Göteborgsvägen. Fasadmateriell av locklistpanel och tvåluftsfönster med tredelad indelning är bevarade karaktärsdrag.

9

10. Industrigatan 1, manbyggnad

- Kommentar: Manbyggnad till en numera i övrigt riven gårdsmiljö, troligen från 1800-talets senare del.
- Värdebärare: Manbyggnad i 1,5 våning präglad av panelarkitektur med stående och liggande spontad panel (målad i blått) samt vitmålade snickerier präglade av schweizerstilen med farstukvist med stilerad sol. Fönster och fönsteromfattningar i ursprunglig karaktär. Sadeltak med tegeltäckning samt murade skorstenar i tegel.

10

11. Järnvägsstationen, Allégatan 3

- Kommentar: Stationshus uppfört 1878.
- Värdebärare: Genomgående bevarade originalmaterial från sockel till tak samt välbevarad helhetskaraktär. Mönstermurningar, en stor mängd olika typer och kulörer på tegelstenar är typiska för byggnadstypen och tiden. T-post-fönster målade i engelskt rött samt taktäckning av skiffer. Omgivande rester av stationspark på båda sidor av byggnaden med lövträd och buskage.

12. Brygghus till stationen, Allégatan 3

- Kommentar: Brygghus vars funktion, placering och samtida karaktär kompletterar stationshusets och stationsområdets värden.
- Värdebärare: Byggnadens småskaliga form och placering vid stationshuset. Fasadmateriell av liggande träpanel samt taktäckning av lertegel och utkragande murad skorsten. Detaljer och byggnadssätt har välbevarad karaktär.

13. Jordkällare stationsområdet

- Kommentar: Jordkällare, troligen uppförd 1878 samtidigt som stationhuset
- Värdebärare: Byggnad med viktig funktion som liksom brygghuset kompletterar förståelsen för den historiska verksamheten knuten till järnvägsstationen.

11

12, 13

14. Kampehuset, Holmsgatan 5

- Kommentar: Äldre, enklare bostadshus med bevarad volym och övergripande karaktärsdrag.
- Värdebärare: Värdefullt som ett av få exempel på enklare bostadshus i den äldsta perioden av samhället. Bevarad småskalig volym och övergripande karaktärsdrag med locklistpanel och traditionellt sadeltak, takfot med taktassar. Omgivande tomt med träd och häckar. Utbytta fönster och andra förändringar minskar värdet.

14

15. Lundals spannmålmagasin, Storgatan 23

- Byggnad med mycket viktig berättelse som ett av de många spannmålmagasin som låg i centrala delarna i början av 1900-talet.
- Värdebärare: Det centrala läget, tätt mot Järnvägsgatan och Storgatan. Byggnadsättet med slutna fasader, repetitiv fönstersättning (små luckor i ovanvåningen) och högrest form. Materialmässigt förvanskad karaktär.

15

16. Banvaktstugan "Källeberg 70A"

- Kommentar: Tidstypiskt uttryck och viktig funktion för stationssamhällets äldsta tid.
- Värdebärare: Välbevarad byggnad med för funktionen typisk vinkelbyggd plan. Variationen liggande/stående panel samt lövsågerier som pryder gavlar och fönsteromfattningar är tidstypiska för tidens schweizerstil. Murad skorsten i tegel.

16

17. Avstyckad tomt i Dyrehög,
bostadshus Tånvägen 111

- Kommentar: Småhus på avstyckad tomt i byn.
- Värdebärare: Välbevarat småhus inne i byn med funktionalistisk och samtidigt traditionell landsbygdskaraktär: tvåluftsfönster, brant sadeltak och traditionellt rödfärgad locklistpanel.

18. Oskarsberg, Allégatan 22

- Kommentar: Ett av få välbevarade hus i anslutning till stationsområdet.
- Värdebärare: Fasadmateriel, fönster och listverk har en ursprunglig karaktär präglad av sekelskiftets panelarkitektur med varierande stående/liggande panel. Byggnadstyp med mer stadsliknande karaktär med flera lägenheter och tornprytt hörn. Panel och T-postfönster i olika gröna nyanser förstärker panelarkitekturen.

19. Veterinäravillan, Allégatan 30

- Kommentar: Tydligt exempel på villaarkitektur från tidigt 1900-tal.
- Värdebärare: En av ortens tydligaste exempel på panelad villaarkitektur från den äldre tiden av stationssamhället. Frontespiser, tornparti, panel i olika riktningar med mörkare listverk, typiska detaljer. Välbevarad trädgård med träd och häckar mot gatan.

20. Järnvägshotellet, Allégatan 7

- Kommentar: Järnvägshotell med tydliga spår kvar från en byggnad med ståtlig material och utformning. Genomgått vissa förändringar.
- Värdebärare: Spritputsfasad med slätputsade omfattningar, fönster av ursprunglig jugendtyp med mångspröjsad ovandel. Bevarad volym och takfall. Placering och synlighet vid järnvägen och Allégatan värdebärande.

21. Hjalmar Anderssons, Storgatan 30

- Kommentar: Välbevarat bostadshus avspeglade arkitekturidealen i början av 1900-talet.
- Värdebärare: Det tidiga 1900-talets variation av ljust målad liggande och stående spontad panel samt avdelande listverk. Det branta taket täckt med lertegel. Den öppna verandan som bidrar till en tidsenlig karaktär, dock att döma av pelarnas enklare detaljering troligen tillkommen i senare tid. Originalfönster i delar av ovanvåningen med smala spröjsar och profilerade omfattningssnickerier. Skorstenen i ursprungligt utförande, murad i tegel med utkragning.

22. "Hoppet" Allégatan 26

- Kommentar: Välbevarat bostadshus avspeglade arkitekturidealen i början av 1900-talet.
- Värdebärare: Liksom Storgatan 30 en kvardröjande symmetriskt uppbyggd panelarkitektur typisk för sekelskiftet med jämnt placerade T-postfönster, markerat mittparti (frontespis). Jugendpräglad entréparti med inglasad farstukvist och dörrblad med profilerad fyllning samt glasad ovandel. Fönster

med äldre karaktär och indelning inklusive profilerade vattlister och över/understycken.

23. Möllers snickerifabrik, Rostocksvägen 3

- Kommentar: Exempel på tidiga stationssamhällets småskaliga näringar utförda i anslutning till bostadshuset (snickeri). Förfallen karaktär med tilläggsisolerad plåtfasad som lossat från underliggande panel. Igensatta fönster.
- Värdebärare: Tvåvåningsbyggnaden, den ”knäckta” planformen som bildar en sluten innegård vid bostadshuset, de jämna fönsterraderna och den panelade regelstommen utgör värdebärare.

24. Tausons, Holmsgatan 17

- Kommentar: En av samhällets tydligaste exempel på jugendvillor.
- Värdebärare: Uppförd i två våningar med mansardtak och takkupa som bryter igenom takfallet. Ursprungliga spritputsfasader i ljusgrått med slätputsade hörnpartier och fönsteromfattningar. Fönster i ursprunglig karaktär målade i engelskt rött med mångspröjsade ovandelar. Mot entrésidan ett karaktäristiskt burspråk i bottenvåningen samt en öppen farstukvist med räcke. Taktäckning av lertegel. Stor trädgård med fruktträd, lövträd, grusgångar och buskar.

25. Janssons Kött & Fiskaffär, Storgatan 30

- Kommentar: Byggnad i centralt läge som berättar om det äldre stationssamhällets affärsverksamheter. Förvanskad karaktär.
- Värdebärare: Det centrala läget vid järnvägsövergången. Den småskaliga byggnadsvolymen. Den bevarade skorstenen som ger en karaktär av nyttobyggnad.

26. Andréens, Sörbyn 175

- Kommentar: Påkostad jugendvilla som ger uttryck för ett omfattande och gynn- samt f.d. lantbruk kring sekelskiftet.
- Värdebärare: Mörkbeiga spritputsfasader. Slätputsade partier: markanta takfotsgesimser och rusticerade hörnpartier, fönsteromfattningar med böjda former. Asymmetrisk placering av burspråk som bryter igenom takfallen, det ena höga markerar trapphus. Valmade mansardtak med tegeltäckning och murade tegelskorstenar. Fönster av jugendtyp med spröjsad oandel. Även småfönster i takfallet har ursprunglig karaktär. Veranda med balkong i riktning mot åkrarna. Omgivande trädgård med fruktträd, grusgångar m.m.

27. Vägförvaltningens garage, Färgelandavägen 9

- Kommentar: Anläggning med specifik funktion vars läge vid infarten till stationsorten visar på samhället i äldre tider.
- Värdebärare: Flera byggnader i en våning för garageverksamheten kring en öppen gård. Slätta träpanelfasader, rödfärgade, samt en låg putsad byggnad. Flacka sadeltak med täckningar av sinuskorrugerad pannplåt. Portar och luckor anonymt inordnade i fasaderna.

28. Uthus till bostadshus Sörbygatan 19

- Kommentar: För stationssamhället typiskt uthus på villatomt.
- Värdebärare: Tjugotalsklassicistisk stil med ljus locklistpanel som motsvarar bostadshuset. Tvåluftstfönster med tredelad spröjs och släta fönsterfoder i samma kulör. Brädslagna

portar med bevarade järnbeslag och gångjärn. Taktäckning av tvåkupigt lertegel.

29. Verkstadsbyggnader vid Sörbygatan 3

- Kommentar: Äldre verksamhetsbyggnader, viktiga för karaktären av det äldre samhället.
- Värdebärare: Småskaliga byggnadsvolymer på gemensam mark mitt i samhället. Ljust målade träfasader med fönstersnicke-rier och dörrar i brunröd kulör. Slåta, nyttobetonade taktäckningar av papp och plåt. Murad, hög skorsten i tegel.

30. Sandelins verkstad, Storgatan 29

- Kommentar: För det äldre stationssamhället typisk verkstadsbyggnad på villatomt. Plåtslageri från början. Hör ihop med bostadshuset.
- Värdebärare: Placeringen på villatomt med kortsidan tätt mot gatan. Slät liggande spontad panel med vitmålade snickerier. Brutet mansardtak med bandplåttäckning. Fönsterbågar med tredelad spröjs.

31. Uthus till brandstation

- Kommentar: Äldre uthus/nyttobyggnad från brandstationens äldsta tider.
- Värdebärare: Placeringen i kanten av tomten med kortsidans port vänd mot gatan. Bevarat vindsfönster i ursprunglig karaktär samt ljust målade locklistpanel.

32. Tomtebo, Sörbygatan 16

- **Kommentar:** Jugendvilla vid Sörbygatan.
Värdebärare: Välbevarad fasad mot gatan med inbyggd veranda på hörnet med snickeridetaljer (bl.a. snedställda räckesståndare) och till synes bevarad pardörr med spegelfyllning. Fönsteromfattningar och -bågar tillika välbevarade av äldre typ. Fasadmateriäl av stående, gult målad panel samt slät sockel av natursten är andra tidstypiska drag, liksom tredelat burspråk, mansardtak och takkupa.

33. Folkets hus, Sörbygatan 14

- **Kommentar:** Småskalig byggnad uppförd med små medel, insmugen på tomtmark som berättar om förhållandena för arbetarrörelsen i det tidiga stationssamhället.
- **Värdebärare:** Placeringen indraget på villatomt. Enkel, småskalig byggnad. Port, naturstenssockel samt fönster i ovanvåning av ursprunglig karaktär. Fönstret med mittpost och spröjs indelat i sex rutor. Detaljerna bildar tillsammans med liggande spontad panel en övergripande traditionell karaktär av värde för förståelsen av byggnadens historiska användning, även om många förändringar har skett i byggnaden.

34. Svanqvists, Holmsgatan 4

- Kommentar: Symboliskt viktig byggnad som f.d. stinsvilla och dessutom en av samhällets tydligaste exempel på jugendstilen.
- Värdebärare: Uppförd i två våningar med mansardtak, smäckra vindskivor och takkupa som bryter igenom takfallet. Välbevarade fasader i gul spritputs, vita slätputsade fönsteromfattningar, kalkstenssockel. Fönster i ursprunglig karaktär målade i vitt med mångspröjsade ovandelar. Mot gavelsidan karaktäristiskt tredelat burspråk. Inbyggd glasad veranda är troligen sekundär men utförd i överensstämmande stil. Taktäckning av tvåkupigt lertegel. Stor trädgård med fruktträd, lövträd, grusgångar och buskar.

35. Karl Perssons, Allégatan 17

- Kommentar: Välbevarad villa i tjugotalsklassicistisk stil där byggnad och trädgård integreras till en helhet.
- Värdebärare: Tjugotalsklassicistiska detaljer som veranda med stramt utsirade räcken och balkong uppbyggen av träpelare med kapitäl. Balkongens och trappans räcken har samma utförande som tomtens smidesstaket. Burspråk med rundad avslutning med funktionalistiska drag. Mansardtak med täckning av tvåkupigt lertegel och murad skorsten med utkragning. Trädgård med buskar och träd, stensatta gångar fint integrerade med byggnaden.

36. Brandstationen,

- Kommentar: F.d. brandstation med viktig funktion för samhället och stadsbilden.
- Värdebärare: Brandstation med bibehållen funkiskaraktär med ljusa slätputsade fasader och bevarat, väl synligt spruthustorn. Anläggningens synlighet och placering bland villakvarteren värdebärare.

37. Sörbygatan 25

- Kommentar: Funktionalistiskt bostadshus, ett av de tydligaste exemplen i samhället.
- Värdebärare: Ljusa slätputsade fasader utan dekor bortsett från en avtrappad takfotgesims som bildar en värdefull putsdetalj. Utåtgående tvåluftsfönster avfärgade i samma mörkare grå kulör som sockeln. Entré med omfattning av slät granit. Trädgård med häckar och prydnadsbuskar samt fruktträd.

38. Garage till Sörbygatan 25

- Kommentar: Välbevarat garage som överensstämmer i stil med bostadshuset.
- Värdebärare: Port av smala spontade panelbräder i brun kulör möter fasadmateriäl i ljust gul locklistpanel. Flackt sadeltak med papp som täckningsmaterial samt smäckra vindskivor bidrar till tydlig funkiskaraktär.

39. Artur Nilssons smedja, Färgelandavägen 19

- Kommentar: Exempel på ortens verkstadsbebyggelse under 1900-talets första hälft.
- Värdebärare: Bevarade originalfönster, skorsten liksom byggnadens volym och placering är värdefulla drag. Även sambandet med bostadshuset nr 19.

40. Bostadshus, Holmsgatan 3

- Kommentar: Det första huset att uppföras efter arkitektritning i municipalsamhället (1935-1950-tal).
- Värdebärare: Bostadshus i mer lekfull 50-talsstil. Fasader i ljusgul slätputs, brant sadeltak täckt med tvåkupigt lertegel och en murad, bred och avsmalnande skorsten. Entréparti med glaserad tegel. Balkong med fronter av sinuskorrugerad plåt. Trädgård med avgränsande häck och prydnadsbuskar.

41. VSS Slakteri, Göteborgsvägen 13

- Kommentar: Viktig representant för ortens näringsliv med bas i jordbruket under 1900-talets andra hälft.
- Värdebärare: Tidstypisk låg industribyggnad där olika volymer illustrerar skilda funktioner. Trådglasfönster, tegelfasader rikt på schatteringar, tydligt markerad putsad sockel i svart kulör, flacka tak klädda i papp samt skorsten karaktäristiska. Byggnadens värde och funktion för samhället stärks av placeringen och utformningen mot Göteborgsvägen.

42. Lantmännens spannmålssilo

- Kommentar: Silo uppförd 1967 (ersatte en äldre) med 22 spannmålsfickor samt maskintorn.
- Värdebärare: Landmärke på Dalboslätten och från alla delar av samhället med tydlig funktion och välbevarad exteriör genom cylinderbehållarna, idag målade men ursprungligen i omålad betong. Silotornen är glidformsgjutna och kommer till uttryck i cylindrarnas släta ytor.

43. Kedjehus från 1960-talet vid Dalhemsgatan

- Kommentar: Välbevarade kedjehus från 60-talet.
- Värdebärare: Fasader i rött tegel i olika schatteringar, branta sadeltak täckta med lertegel, vitmålade träfönster (tvålufts och enlufts), entrépartier i original; gjuten betongtrappa med smidesräcke, dörrar i mörbetsat ädelträ med stor glasning samt ovanvarande kopparinklätt skärmtak. Sammanbyggda i kedjor av framskjutna garage i ljusgrå kulör med garageportar av liggande panelbrädor.

44. Kedjehus från 1960-talet vid Dalhemsgatan

- Kommentar: Välbevarade kedjehus från 60-talet.
- Värdebärare: Samma som ovan.

KÄLLFÖRTECKNING

Kommunala planeringsunderlag

- Fördjupad översiktsplan för Brålanda, Samrådshandling.
- Förslag till stadsplan för municipalsamhället, 1937.

Regionala och nationella kunskapsunderlag

- Älvsborgs länsmuseum, Kulturhistorisk byggnadsinventering nr 44, Brålanda och Frändefors socknar, 1998. Författare: Hanna Krusell, Dag Widmark, Lars Bergström.
- Västarvet kulturmiljö, Lega, Johanna, Arkeologisk utredning av Förhistoriska boplatzlämningar i Källeberg, 2019:1
- Västarvet kulturmiljö, Lega, Johanna, Förundersökning av en boplatz i Källeberg, 2019:22.
- Västergötlands museum. Silos - Modernismens agrara minnesmärken, Silobyggnader i Dalslands och Västergötlands slättbygder. 2006:13.

Litteratur

- Stationssamhället Brålanda: 1878-1976, Brålanda Sundals-Ryrs hembygdsförening, Brålanda, 2010.
- Wilke, Åsa (2006). Villaträdgårdens historia: ett 150-årigt perspektiv. Stockholm: Prisma
- Björk, Cecilia, Nordling, Lars & Reppen, Laila (2018). Så byggdes staden. Fjärde uppdaterade utgåvan Stockholm: Svensk Byggtjänst
- Myrdal, Janken & Morell, Mats (red.) (2001). Det svenska jordbrukets historia Bd 4 Jordbruket i industrisamhället : 1870-1945. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg

GIS och kartor

Grundkartor

- Grundkarta, topografisk samt Ortofoto: Copyright Lantmäteriet Geodatasamverkan.

Digitala databaser

- Fornsök: shape-filer med fornlämningar, övriga kulturhistoriska lämningar samt bevakningsobjekt. Riksantikvarieämbetet.
- Bebyggelseregistret. Riksantikvarieämbetet.

Historiska kartor (Lantmäteriet historiska kartor)

- 1773 års storskifteskarta för Esslingetorp
- 1843 års lagaskifteskartan för Esslingetorp
- 1828 års lagaskifteskarta för Höga
- 1835 års lagaskifteskarta för Källeberg
- 1832 års lagaskifteskarta för Holm
- 1834 års lagaskifteskarta för Tån
- Häradsekonomska kartan 1890-97: Brålanda 52-17.
- Ekonomiska kartan
 - Gestad 1965 - 8c9a65
 - Brålanda 1965 - 8c9a65

Nationella vägledningarna och riklinjer

- Rapport från Riksantikvarieämbetet - Plattform Kulturhistorisk värdering och urval: Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet. RAÄ, 2015-01-19.
- Rapport från Riksantikvarieämbetet -Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken. Handbok. RAÄ, 2014-06-23.

